

Олена Адаменко

ЧАСОПИС «ПРОСВЕЩЕНИЕ ДОНБАССА (РАДЯНСЬКА ШКОЛА)» ЯК ДЗЕРКАЛО ПРОБЛЕМ ОСВІТИ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

20-ті роки ХХ століття привертають особливу увагу істориків педагогіки, оскільки розвиток системи освіти та педагогічної думки в ці часи відбувався в умовах системних соціальних перетворень, що призвели до якісних змін у змісті й організації освітньої діяльності.

Різні аспекти розвитку освіти й педагогічної думки в ці часи досліджували Л. Березівська, С. Болтвівець, В. Демчук, Н. Дічек, А. Зінченко, В. Коваленко, Н. Коляда, В. Курило, О. Лаврут, О. Мальцева, Л. Ніколенко, Н. Побірченко, Н. Романофф, Т. Самоплавська, О. Сухомлинська, Т. Цвірова, О. Шевченко, А. Шепілова, О. Ярошинська та ін. Метою нашої статті є аналіз висвітлення освітянських проблем 20-х років ХХ століття на сторінках регіонального журналу «Просвещение Донбасса (Радянська школа)».

Цей журнал видавався в Східноукраїнському регіоні з квітня 1922-го по 1930 рік. Спочатку він був органом Губнаросвіти, а потім (ми бачимо це на титульних сторінках номерів з 1925 року) – також і Окружної інспектури народної освіти та Донецького інституту народної освіти (заснований в Луганську в 1923 році, зараз – Луганський національний університет імені Тараса Шевченка). З 1922-го по 1925-й рік часопис мав назву «Просвещение Донбасса», а потім – з 1925 року – «Радянська школа». Журнал був двомовним – матеріали друкувалися і російською, й українською мовами – так, як їх подавали автори. Проте в першій половині 20-х років титульна сторінка, вихідні дані, зміст та більшість матеріалів журналу друкувалися російською мовою, а починаючи з 1925-го року, кількість матеріалів, надрукованих українською мовою, поступово збільшувалася, і в номерах за 1929-й та 1930-й роки практично всі матеріали надруковано українською.

Часопис видавався накладом 3000 примірників і був широко відомим не тільки в регіоні, а й на території всього Радянського Союзу. Це відзначалося у зверненні до всіх працівників освіти Донбасу, які друкувалися в кожному номері за 1923 та 1924 роки. У цих зверненнях працівників освіти закликали до активної співпраці з журналом, нагадуючи про те, що матеріал, який прийнято редакцією, «солідно оплачується», а при передплаті культпрацівникам надається сут-

тева знижка. Як справедливо зауважував В. Курило, подібні видання виникли в той же час в багатьох регіонах України, але проіснували не тривалий час, і тільки часопис Донбасу виходив майже всі 20-ті роки [7]. На момент п'ятирічного ювілею часопису «Просвещение Донбасса (Радянська школа)» вийшло друком його «46 окремих книжок із загальною кількістю 5295 друкованих сторінок, себто понад 750 окремих статей загальнопедагогічного, методичного і практичного змісту». Як відзначалося в статті з приводу п'ятиріччя журналу, «для провінціального міста, де до революції навіть не виходило ні жодної маленької газети, де не було (на всій території Донбасу) ні жодного ВУЗу – ця цифра досить виразний показник, що його безумовно не зможе обминути мовчанкою майбутній історик освіти в Донбасі, зокрема на Луганщині» [10]. Тому цінність цього джерела для дослідження особливостей розвитку системи освіти й педагогічної думки того часу є безсумнівною.

Аналіз структури часопису (поділ на рубрики) та змісту надрукованих матеріалів свідчить про його практичну спрямованість. Перелік рубрик в номерах журналу в першій половині 20-х років був сталим («Загальний відділ»; «Методи просвітницької роботи»; «Просвітницька робота й побут»; «Інформаційний відділ», який мав підрозділи «По Донбасу» та «По губернії», а деяких номерах – ще й підрозділ «На книжковому ринку»; «Листування з читачами»); в номерах журналу за 1930-й рік ми бачимо різні рубрики. Так, в № 1 є рубрики «Загальний відділ», «Агроробота в школі», «Методи й практика освітньої роботи», «Політосвітня робота на селі», «Резолюції Окрз'їзду», «Питання лікнепу»; в № 3 – «Агроробота в школі», «Громадсько-корисна робота в школі», «Художнє виховання», «Педагогічна практика», «Питання лікнепу», «Сторінка з бібліографії»; в № 4 – «Загальний відділ», «Методи й практика освітньої роботи», «Агроробота в школі», «Антирелігійне виховання», «Художнє виховання», «Дошкільне виховання», «Питання лікнеписьменності»; в № 5–6 – «Політосвітня робота в колгоспі», «Методика і практика роботи», «Краєзнавча сторінка».

Назви рубрик не завжди відбивали їх зміст. Так, як відзначав у своїй докторській дисе-

ртації В. Курило, у рубриці «Побутовий розділ» були зібрані статті з описом досвіду роботи шкіл, педагогічних кадрів, нарад, виставок; у рубриці «Життя спілки» – питанням освіти педагогічних працівників, роботи спілки освітян та роботі міськомів, окробосів, проведенню з'їздів та конференцій освітян [7].

Статті, зібрані в рубриці «Методы просветительной работы / Методы й практика освітньої роботи», у найбільшій мірі відповідали її назві вони були присвячені навчальним планам і програмам, питанням методики викладання та виховної роботи, «раціоналізації» навчально-виховного процесу. Так, наприклад, у № 4–5 журналу за 1929-й рік було надруковано статтю «До питання про реорганізацію учбових планів та програм трудшколи» за підписом «А. С.», у якій детально аналізувалися програми з математики [1], в № 3 за 1925-й рік – стаття, автором якої є Г. Сердюченко і в якій проаналізовано програми з рідної мови й літератури.

Протягом усього періоду існування журналу були присутні рубрики, у яких подавалися відгуки та рецензії на книги («Библиография» / «Обзор литературы» / «Сторінка з бібліографії»). Причому до авторів публікацій у цих рубриках редакція журналу зверталася з проханням: 1) подати короткий реферат змісту книги; 2) вказати її цінні та негативні боки; 3) висунути цікаві для освітян питання, яких торкнувся, але не розв'язав автор книги; 4) вказати по можливості близькі за ідеєю та змістом книги або журнальні статті, що доповнюють або коректують дану книгу.

Що стосується змісту публікацій, то їхня переважна більшість була присвячена актуальним для того часу практичним проблемам організації освітнього процесу й опису досвіду навчальної й виховної роботи.

У 20-ті роки ХХ ст. в журналі було надруковано низку статей викладача Донецького інституту народної освіти Ф. Бельського, присвячених використанню тестів в навчальному процесі [2; 3]. Автор розглядав тести як суто науковий метод вимірювання успішності учнів та груп, який дозволяє з'ясувати, які складові занять та які учні потребують більшої уваги. Спираючись на аналіз тогочасної психолого-педагогічної літератури, а також на свій власний досвід, Ф. Бельський дійшов висновку, що добре побудовані стандартні тести відрізняються тим, що виявляють головні ідеї предмета чи явища, що вивчається; збуджують власну думку учня; дають змогу оцінити досягнення учнів за шкалою розумового розвитку і рівень засвоєння ними навчального матеріалу шляхом точного вимірювання, а не на підставі суб'єктивних висновків вчителя. На його думку, тести значно збільшу-

ють інтерес учнів до навчання, бо діти знають, що їх роботу буде обов'язково й об'єктивно оцінено [2; 3].

Тестам як засобу обліку якості навчання присвячена стаття К. Дертів [5]. Автор відзначав недоліки традиційної форми «отметок», яка на той час була такою: «нзд» («незадовольняюче»), «зд» («задовольняюче»), «добре», «цілком добре» та ін. Основними хибамі цієї форми К. Дертів вважав: неточність понять «зд», «нзд» та ін.; суб'єктивність вчителів («...одному вчителю для визначення певної ... відповіді правильною досить, аби головна думка була правильна, деталі не відіграють ролі; другому – навпаки та ін.»); «відсутність певних сталих норм або стандартів досягнень для різних галузей знання та різних років навчання». Далі автор посиляється на роботи американських педагогів Рейс, Торндайк, Кортіс, Монро, Вуді, які встановили, що і в якому відношенні повинно вимірюватися (піддаватися облікові), якими способами має здійснюватися перевірка, за яким методом оцінювати наслідки роботи, які норми досягнень (стандарты) встановлюються для кожного року навчання. К. Дертів відзначає, що наслідком праці цих педагогів став метод обліку якості навчальних досягнень за допомогою стандартизованих тестів, який жваво обговорюється і вивчається радянськими педагогами в останні два роки (тобто в 1925–1926 роках) і згадує, зокрема про публікації Ф. Бельського в журналі «Радянська школа», статті Я. Чепіги в газеті «Народний учитель».

Далі автор ділиться досвідом здійснення перевірки тестами досягнень учнів Слов'яно-сербської трудшколи з читання, письма та лічби й наводить узагальнені висновки з цього досвіду, які були зроблені педагогами школи на спеціальній нараді. Учителі відзначили, що така перевірка «не має в собі суб'єктивізму», що тестами не виявляються до дрібниць досягнення окремих учнів, а досягнення групи в цілому та середнього учня зокрема, що перевірка тестами допомагає виявити й подолати недоліки в роботі вчителя. Загалом цю форму перевірки навчальних досягнень вчителі трудшколи визнали «найбільш доцільною й необхідною». Було вирішено взяти участь у тестуванні, яке запропонував провести по всій Україні Я. Чепіга з метою допомоги «у встановленні Всеукраїнського стандарту» [5].

Як і Ф. Бельський, К. Дертів був прибічником тестової форми перевірки навчальних досягнень учнів.

Цікавими були публікації про «обстеження школярів». Так, у статті, автором якої є лікар Е. Дежордис, описано діяльність педагогічного кабінету при Лозово-Павлівській семирічці [4]. Протягом 1927–28 навчального року працівниками кабінету було обстежено 134 школярів

віком від 8-ми до 12-ти років. На кожного школяра було складено санітарний паспорт з даними про його вагу, зріст, життєву ємність легенів, розумовий розвиток. В окремих листах реєстрували дані соціально-побутового обстеження, які отримували під час відвідування школярів удома.

Стан фізичного розвитку кожного з обстежених учнів порівнювався з віковими таблицями Бруздева та Борхардта, стан розумового розвитку досліджували за методом Россолімо, Біне-Сімона та Владимирського. Поряд із заповненням даних на кожного учня працівники кабінету узагальнювали отримані дані. Так, у статті наводяться такі факти щодо фізичного розвитку: 15,0 % значно відстають у фізичному розвитку та потребують постійної уваги; 20,0 % мають скривлення хребта; 10,3 % мають знижений зір тощо. Що стосується розумового розвитку та характеру поведінки обстежених учнів, то узагальнені дані виглядали таким чином: дітей з високими розумовими здібностями було 6,5 %; з нормальним розумовим розвитком – 66,7 %; з розумовою відсталістю – 26,8 %; повністю нормальні, активні діти – 62,0 %; байдужі, невпевнені, нерішучі – 5,4 %; збуджені, неврівноважені – 20,6 %; ті, що важко виховуються, проявляють асоціальність – 10 % [4].

Головною причиною відставання в фізичному та розумовому відношенні частини школярів робітники кабінету вважали соціально-побутові умови життя дітей, які не сприяють їхньому нормальному розвитку (пияцтво батьків, сімейні сварки, низький культурний рівень батьків, низький рівень матеріального забезпечення сімей). Автор статті для поліпшення ситуації з розумовим та фізичним розвитком дітей пропонував створити спеціальні школи зі зменшеними вимогами до учнів і пристосуванням педагогічного процесу до особливостей основних груп дітей [4].

Публікації про використання тестів у шкільній практиці, а також про питання вивчення дитини можна віднести до статей педологічної спрямованості.

Цікавою видається нам стаття вчителя залізничної семирічки А. Муравйова, у якій він описує свій робочий день в школі – 4 проведених уроки [9]. Аналіз тексту статті свідчить про глибоку повагу вчителя до учнів, його прагнення з'ясувати та врахувати при організації навчального процесу їхні індивідуальні особливості, правильно організувати взаємодію активістів та інших школярів. Посилаючись на цю статтю, В. Курило відзначав, що для навчального процесу 20-х років ХХ ст. характерними були: тісний зв'язок змісту освіти з сучасністю; диференціація учнів на три групи за рівнем підготовки при виконанні письмових завдань (при цьому

вони колективно виконували завдання вчителя, а ті, хто бажав, працювали індивідуально), що свідчить про гнучкість та демократичність організації навчально-виховного процесу; прагнення вчителя враховувати методичні можливості школи, орієнтація на підтримку в вихованні учнів їхніх батьків; спирання на активну діяльність учнів на уроці – використання фронтальної бесіди, доповідей учнів та їх обговорення, письмових робіт, роботи з запитаннями [9].

У численних статтях висвітлювалися питання, пов'язані із запровадженням комплексної системи навчання. Так, наприклад, М. Єрмаков описував таку форму роботи, як проведення звітних конференцій, на які збиралися учні однорідної групи й кожна група в присутності батьків виступала зі звітом з теми («Місто та міська природа взимку», «Кустарна промисловість», «Обробна промисловість міста», «Екскурсія на сталевий завод» тощо), які попередньо були розподілені між учнями [6].

На шпальтах журналу висвітлювалися й питання діяльності органів управління освітою (статті Л. Гуревича, М. Єрмакова, О. Ласкавого, М. Сперанського, П. Титаренка та ін.). Так, стаття О. Ласкавого надає уявлення про режим роботи інспектора (кожен день він відвідував від однієї до трьох шкіл і заняття в середньому в 4-х – 5-ти групах) та про те, на що зверталася увага при інспектуванні шкіл (умови, в яких навчаються діти, як «проходить набування знань, звичок», планування та облік роботи) [8]. М. Єрмаков розглянув методи об'єктивного інспектування школи на ґрунті ідей Тейлора. На його думку, інспектування має здійснюватися в три етапи: 1) аналіз, тобто розклад усіх моментів шкільної роботи на складові частини в їх послідовності (для встановлення необхідних для аналізу фактів М. Єрмаков вважав за необхідне використовувати зразкові стандарти спостереження, які складають на основі вимог до вчителя); 2) постановка діагнозу, або оцінка шкільної роботи (отримані на попередньому етапі факти «зв'язують у причинову залежність і вишукують коріння цієї залежності» з використанням класифікаторів дефектів шкільної роботи); 3) розробка «конструкції шкільного апарату», що виправила б всі ненормальні ухили від норми (рівномірний розподіл навантаження, організацію робочих процесів школи, підвищення кваліфікації педагога) [6]. Стаття П. Титаренка присвячена організації колективної педагогічної роботи [12]. Він запропонував замість виробничих нарад, які критикували вчителі м. Луганська, форму роботи, яку він назвав «педагогічний колектив». На його думку, «педагогічний колектив» має обговорювати всі методичні справи, що торкаються установи освіти, пропозиції щодо поліпшення праці установи,

вибір підручників, питання розгортання комплексних тем, підвищення кваліфікації та перекваліфікації, накопичування досвіду, вибір делегатів на конференції, якість підготовки випускників школи тощо. Рішення педагогічного колективу «проводяться в життя, якщо нема опору завідувача установи та вони не суперечать розпорядженням та інструкціям керуючих органів. До складу педагогічного колективу входять всі педробітники установи. Керує педколективом завідувач школи. Постанови педколективу фіксуються в протоколах, для ведення яких обирається 1 член педколективу. Збори проводяться двічі на місяць за рахунок норм робочого часу 6 астрономічних годин на день» [12]. Як справедливо відзначає В. Курило, якщо в роботі автора замінити поняття «педагогічний колектив» на «педагогічна рада», то стає зрозумілим, що Луганський освітянин був першим, хто обґрунтував нову форму роботи. Майже всі його вимоги до «педагогічного колективу» увійшли до сучасного положення про педагогічну раду [7].

Журнал «Просвещение Донбасса (Радянська школа)» постійну увагу приділяв проблемам підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації вчителів, що було обумовлено «динамічним реформуванням системи освіти, нестачею педагогічних працівників та невідповідністю працюючих педагогів сучасним вимогам» [7].

У № 8 за 1923-й рік було надруковано виступ Я. Ряпко на Всеукраїнській конференції Педосвіти, в якому «організацію сучасної педагогічної освіти» він назвав найважливішою й найскладнішою справою «шкільної революції» [11]. У цьому виступі, відзначаючи недоліки системи підготовки вчителів у дореволюційній Росії та завдання щодо побудови нової системи педагогічної освіти, Я. Ряпко наголосив на необхідності поєднання науки й практики в процесі професійної підготовки вчителів: «людей науки», професуру, работавшую в прежних университетах, «...людей с большим научным багажом надо было педагогизировать, а педагогов обогатить научными знаниями» [11].

Саме в 1923-му році в Луганську було відкрито Донецький інститут народної освіти. Його діяльність висвітлювалася на сторінках часопису «Просвещение Донбасса (Радянська школа)» в статтях: «Донецький інститут народної освіти на початку 1925–26 учбового року і праця його серед вчительства» (№ 1 за 1925-й рік, автор – С. Грушевський), «Студенти Донецького ІНО о жизни и работе своего педвуза» (№ 11 за 1926-й рік, автор – А. Шамрай), «Перший випуск Донецького Інст. Нар. Освіти (№ 8 за 1926-й рік, рубрика «Хроніка») та ін. У статті В. Єрмольєва «Студентство ВУЗ'ів Луганської округи (За матеріалами перепису 1927 р.)» (№ 5–6 за 1928-й рік)

аналізуються статистичні дані щодо віку, національності, партійності, попереднім трудовим стажем, отриманням стипендії тощо п'яти Луганських вузів: «Донецького ІНО, Луганського Вечірнього Робітничого Індустріального технікуму, Донецького кооперативного технікуму, Луганського сільськогосподарчого технікуму».

Питанням підвищення кваліфікації та перепідготовки учителів були присвячені статті К. Гаврикова, В. Кіменталія, А. Сосновського, П. Соловійова та ін., матеріали рубрик «Бытовой отдел» та «Хроника». Зміст цих публікацій свідчить про те, що курси перепідготовки вчителів були спрямовані на розв'язання конкретних освітянських проблем того часу. Проводилися курси частіше за все «на місцях», а їх керівників готували на спеціальних семінарах в центрі губернії. Програми цих курсів публікувалися заздалегідь, обговорювалися на місцях та в разі необхідності коректувалися. Час, який відводився на лекції, був незначним (не більше 2-х годин на день). Більшу частину часу слухачі курсів брали участь в екскурсіях, конференціях, готували комплекти приладів для фізичних, природничих та історичних кабінетів, які потім передавалися місцевим школам тощо.

Значна кількість статей журналу «Просвещение Донбасса (Радянська школа)» була присвячена питанням профтехосвіти (автори статей: І. Гордон – № 4 за 1924-й рік; П. Блажевич – № 9–10 за 1926-й рік; П. Луцький – № 3 за 1928-й рік; М. Рижутін – № 5–6 за 1928-й і жутын Ри) та ін., виховної роботи з учнями (автори статей: Зоргренфрей – № 8 за 1923-й рік, Гойхман – № 9 за 1923-й рік; В. Тарханов та О. Гуревич – № 4 за 1924-й рік, В. Таран – № 3 за 1925-й рік та ін.), українізації (автори статей: «П. Т.» – № 1 за 1925-й рік та ін.) та іншим актуальним проблемам освіти того часу. Значний інтерес викликають публікації про історію Донбасу (автори статей: С. Локтюшев та Л. Гаєвой № 8 за 1923-й рік, Л. Гаєвой – № 4 за 1924-й рік та ін.).

Таким чином, аналіз змісту журналу «Просвещение Донбасса (Радянська школа)» за 1922–1930-й роки свідчить про те, що цей часопис віддзеркалював актуальні освітянські проблеми 20-х років ХХ століття, і, незважаючи на те, що більшість публікацій являли собою опис досвіду роботи й частково його аналізу, журнал сприяв його узагальненню та поширенню, а значить і розв'язанню існуючих проблем, а також суттєво впливав на формування науково-педагогічної спільноти в регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А. С. До питання про реорганізацію учбових планів та програм трудшкіл / А. С. // Рад. шк. – 1929. – № 4–5. – С. 48–55.

2. Бельский Ф. Вимірювання успішності за стандартними тестами / Ф. Бельський // Рад. шк. - 1926. - № 8. - С. 42-48.
3. Бельский Ф. Тестування та оцінка успішності засвоєння навчального матеріалу / Ф. Бельський // Рад. шк. - 1926. - № 5. - С. 34-36.
4. Дежордис Е. Д. Физическое и умственное развитие детей Лозово-Павловских школ / Е. Д. Дежордис // Рад. шк. - 1928. - № 19. - С. 51-53.
5. Дертів К. Облік роботи тестами / К. Дертів // Освіта Донбасу. - 1927. - № 2. - С. 78-82.
6. Єрмаков М. Методи об'єктивного інспектування школи / М. Єрмаков // Рад. шк. - 1930. - № 7-8. - С. 75-80.
7. Курило В. С. Становлення і розвиток освіти та педагогічної думки Східноукраїнського регіону у ХХ ст. : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Курило Віталій Семенович. - Луганськ, 2000. - 507 с.
8. Ласкавий О. З нотаток інспектора (Лозово-Павлівський район) / О. Ласкавий // Рад. шк. - 1927. - № 2. - С. 73-77.
9. Муравьев А. Рабочий день в школе // Просвещение Донбасса. - 1924. - № 5-6. - С. 72-75.
10. П'ятиріччя «Радянської школи» // Рад. шк. - 1930. - № 2. - С. 28-33.
11. Ряппо Я. Новый этап реформы педагогического образования / Я. Ряппо // Просвещение Донбасса. - 1923. - № 8. - С. 5-15.
12. Титаренко П. Організація колективної пед-роботи в установах соцвиху / П. Титаренко // Рад. шк. - 1926. - № 8. - С. 49-57.